

О. С. Олійник,
доктор юридичних наук, доцент

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, ІСНУВАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Інститут права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна
E-mail: lenaoleynyk2011@ukr.net

Мета: з'ясування ролі юридичних фактів як передумови виникнення, існування та припинення кримінально-правових відносин. **Методи дослідження:** дослідження проводилося із застосуванням загальнонаукових методів, таких як діалектичний аналіз та синтез, абстрагування тощо та спеціальних методів, за допомогою яких авторка досліджує роль юридичних фактів у кримінально-правових відносинах. **Результати:** в статті з'ясовується, що виступає підставою (юридичним фактом), який породжує кримінально-правові відносини. Визначено, що саме видання кримінального закону виступає тим самим юридичним фактом, який породжує такі відносини. Доведено, що нормативна визначеність юридичних фактів передбачає їх встановлення у змісті норм права. **Обговорення:** дослідження ролі юридичних фактів як передумови виникнення, існування та припинення кримінально-правових відносин.

Ключові слова: юридичний факт; норма права; кримінально-правові відносини; кримінальне правопорушення; фактичний склад.

Постановка проблеми та її актуальність.

Під юридичними фактами розуміються конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин. Вони є необхідними умовами для виникнення правовідносин і характеризуються такими ознаками: знаходять свій вияв у зовнішніх обставинах або подіях матеріального світу і пов'язані з їхньою наявністю або відсутністю; прямо або опосередковано передбачені нормами права; викликають передбачені законом юридичні наслідки. Юридичні факти чисельні й багатогранні, тому і класифікуються за різними ознаками. Особливу роль у розвитку правовідносин відіграють юридичні факти, які називають фактичним складом. При їх наявності виникнення правовідносин потребує кількох умов (тобто сукупності юридичних фактів). Наприклад, для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно: а) досягнення такою особою віку кримінальної

відповідальності, така особа повинна бути осудною; б) вчинення такою особою кримінального правопорушення; в) наявність кримінального закону, який забороняє певну поведінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці розвитку вчення про юридичні факти присвячували свої праці такі вчені як М.Г. Александров, П.С. Берзін, В.Л. Гейхман, Л.Я. Гінцбург, Ю.В. Грачева, О.В. Данилюк, В.М. Єрмоєнко, О.В. Зайчук, І.І. Митрофанов, Н.М. Оніщенко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, Л.В. Русаль, А.В. Савченко, Л.В. Солодовник, С.Д. Шапченко та інші вчені.

Водночас, згадані вище праці були присвячені таким питанням як: історія вчення про юридичні факти, класифікація юридичних фактів тощо. Системні дослідження, які стосувалися б порушених нами питань, наразі не проводились.

Метою статті є з'ясування ролі юридичних фактів як передумови виникнення, існування та припинення кримінально-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Зокрема, І.І. Митрофанов зазначає, що: по-перше, юридичні факти – це передбачені нормами кримінального права конкретні життєві обставини (події, дії або стани), що є підставою для настання певних юридичних наслідків; по-друге, здебільшого це виникнення, зміна або припинення кримінально-правових відносин; по-третє, поняття юридичного факту включає два основні моменти: а) наявність явищ дійсності – подій, дій або станів (матеріальний момент); б) їх передбаченість у нормах кримінального права як підстав правових наслідків (юридичний момент) [1, с. 63-77].

Розповсюдженою є думка, що саме видання кримінального закону виступає тим юридичним фактом, який породжує правові відносини [2, с. 38; 3, с. 95]. Проте, сама регулятивна кримінально-правова норма не може бути єдиною умовою, на підставі чого абстрактний зв'язок передбачених кримінально-правовою нормою прав і обов'язків абстрактних суб'єктів перетворюється у певний, реальний зв'язок. Науковцями встановлено, що основні ознаки юридичних фактів полягають у тому, що юридичні факти: а) є різними життєвими обставинами і умовами; б) визначаються у нормах права, точніше в їхніх гіпотезах; в) слугують неодмінною умовою виникнення, зміни чи припинення правовідносин; г) тягнуть за собою суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин; г) забезпечуються державним примусом [4, с. 447].

Отже, регулятивні кримінальні правовідносини виникають тільки між державою і конкретною фізичною особою, яка в силу свого правового статусу зобов'язана дотримуватися закону про кримінальну відповідальність та, як наслідок, здатна нести кримінально-правові наслідки в разі їх порушення. Таким чином, йдеться не про всіх фізичних осіб, а тільки про тих, які є суб'єктами кримінальної відповідальності, тобто досягли віку кримінальної відповідальності та є осудними [5].

Найпоширенішою точкою зору в теорії права є та, згідно з якою кримінальні правовідносини виникають у зв'язку з юридичним фактом – вчиненням кримінального правопорушення.

Саме з цього виникають права та обов'язки суб'єктів цих правовідносин [1].

Також, у науці стверджується: а) юридичні факти створюють перехід від загальної моделі прав і обов'язків, зафіксованої у юридичній нормі, до конкретних прав і обов'язків, що втілюються у відповідні правовідносини; б) у різних галузях права реалізація цієї головної функції залежить від специфіки інших юридичних фактів певної галузі права; в) відмінності відображення у галузях права юридичних фактів дають змогу по-різному визначати їхнє місце в механізмі правового регулювання, що певним чином має встановлюватися у відповідних нормах законодавства [1].

Зазначене вище визначення та ознаки юридичних фактів надають можливість виділити два аспекти досліджуваного поняття: матеріальний, який характеризує такі життєві обставини як факти життя, що реально існують в об'єктивній дійсності та «представлені» у вигляді конкретних подій або дій; юридичний – пов'язується з тим, що зазначені життєві обставини (факти) набувають правового значення, вирішуючи конкретну соціальну ситуацію, створюючи для учасників кримінально-правових відносин відповідні правові (юридичні) наслідки. Слід зазначити, що А.М. Завальний замість поняття «юридична складова» оперує поняттям «нормативна складова», яка, на його думку, полягає у тому, що юридичні факти – це не просто фрагменти дійсності, а такі факти, які можуть бути піддані юридичній оцінці (наприклад, кваліфікації на основі норми права) в процесі дії механізму правового регулювання [6, с. 27].

Варто зазначити, що у теорії права юридичні факти характеризують такими ознаками: 1) реальні життєві обставини або явища матеріального світу; 2) норми законодавства прямо чи побічно визнають їх юридичними фактами та зафіксовані в установленій правовій формі; 3) викликають передбачені законом правові наслідки; 4) містять інформацію про стан суспільних відносин, які входять до предмета правового регулювання [7, с. 13]. На думку Ю.М. Оборотова, юридичним фактам притаманна низка таких ознак (характеристик): за-

конність; обґрунтованість; здатність обумовлювати правові наслідки; конкретність; інформативність; оформленість; дієвість [8, с. 57]. Інші науковці, зокрема, О.В. Макух, стверджують, що питання про виділення відповідних ознак (характеристик) юридичних фактів є досить дискусійними [9]. Зважаючи на плюралізм підходів щодо ознак юридичних фактів, а також ураховуючи їхню кримінально-правову специфіку, вважаємо, що основними загальними ознаками юридичних фактів є такі: конкретність; зовнішня об'єктивізованість; індивідуальність (індивідуалізованість); типовість; реальність; нормативна визначеність; здатність впливати на утворення кримінально-правових наслідків та виникнення кримінально-правових відносин; стимулюючий вплив на учасників кримінально-правових відносин; інформативність.

Точність і чіткість визначення юридичних фактів у нормах закону про кримінальну відповідальність забезпечує їхню конкретність. Юридичні факти повинні мати конкретно визначений зміст у нормі закону.

Зовнішня об'єктивізованість як ознака юридичних фактів означає, що певні з них існують незалежно від свідомості та/або волі людини, коли остання в силу об'єктивних обставин може бути не здатною вплинути на їхню зміну та/або припинення.

Типовість юридичних фактів пов'язується з визначенням різноманітних «моделей» поведінки осіб у конкретних життєвих ситуаціях, коли і ситуація, і поведінка осіб піддаються певній типізації [10, с. 242–243].

Індивідуальність юридичних фактів означає, що останні наділені такими властивостями, які зумовлюють їхню неповторність (унікальність) та відрізняють їх від інших юридичних фактів.

Реальність передбачає існування юридичних фактів в об'єктивній дійсності, а не в уяві певних осіб. Так, реальним має бути суспільно небезпечне посягання при необхідній обороні, про яке йдеться у ч. 1 ст. 36 КК України (на відміну від оборони уявної, яка передбачає виникнення та існування «таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було» – ч. 1 ст. 37 КК України).

Значимо, що реальність зумовлюється існуванням юридичних фактів у: а) часі (в цьому випадку наявним є їхній початковий та кінцевий моменти існування. Так, наприклад, використання у ч. 2 ст. 6 КК України формулювання «було почато, продовжено, закінчено або припинено» для визнання кримінального правопорушення фактично вчиненим, а також вказівка на причини, з яких «кримінального правопорушення не було доведено до кінця» при визначенні поняття замаху на кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 15 КК України), вказівка на «фактичний початок (завершення) бою» при визначенні поняття «бойова обстановка» у примітці до ст. 402 КК України та ін.; б) просторі (коли існування юридичного факту передбачає його «знаходження» у певному місці, як наприклад, обставини, пов'язані зі «вчиненням кримінального правопорушення на території України» (ст. 6 КК України) або «за межами України» (ст. 7 КК України), вказівка на «зміну меж території або державного кордону України» у ч. 1 ст. 110 КК України тощо) [11].

Нормативна визначеність юридичних фактів передбачає їхнє встановлення у змісті норм права. Отже, значення набувають лише такі життєві обставини, які включаються у зміст норми права як елемент механізму правового регулювання.

Здатність юридичних фактів викликати правові наслідки та впливати на виникнення загальнорегулятивних, загальноохоронних та спеціальних охоронних кримінально-правових відносин забезпечує їхнє основне правове значення.

Юридичні факти спонукають до настання певних правових наслідків, викликають зацікавленість у їхньому настанні в учасників таких відносин. Наприклад, для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) або для застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженому, який відбуває таке покарання, потрібно сумлінною поведінкою та ставленням до праці довести своє виправлення (ч. 1 ст. 81 КК України), а також відбути визначений у ч. 3 ст. 81 КК України строк покарання, призначений судом [11].

Інформативність юридичних фактів пов'язується з їхнього здатністю у змісті кримінально-правової норми «надавати» інформацію про свою наявність або відсутність. У одних кримінально-правових нормах інформація про наявність або відсутність певних юридичних фактів прямо впливає з їхнього змісту (наприклад, факт відсутності в особи, яка здійснює незаконне проведення абортів, «спеціальної медичної освіти» – ч. 1 ст. 134 КК України; факт спричинення тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої особи в результаті незаконного проведення абортів – ч. 3 ст. 134 КК України та ін.) [11]. В інших – наявність або відсутність юридичних фактів потребує співставлення між собою окремих норм Загальної та Особливої частини КК України тощо.

Висновки. Передумовою виникнення, існування та припинення кримінально-правових відносин є юридичні факти, тобто передбачені нормами кримінального права конкретні життєві обставини (події, дії, стани), що виступають підґрунтям для настання певних юридичних наслідків. У юриспруденції поширеною є думка, що кримінальні правовідносини виникають у зв'язку з юридичним фактом – вчиненням кримінального правопорушення. Таким чином, правомірні факти охоплюються юридичними актами (вчинками), а протиправні – кримінальними правопорушеннями. Основними загальними ознаками юридичних фактів є такі: конкретність; зовнішня об'єктивізованість; індивідуальність (індивідуалізованість); типовість; реальність; нормативна визначеність; здатність впливати на утворення кримінально-правових наслідків та виникнення кримінально-правових відносин; стимулюючий вплив на учасників кримінально-правових відносин; інформативність.

Згадані визначення та ознаки юридичних фактів надають можливість виділити два аспекти цього феномена: матеріальний (характеризує життєві обставини, що реально існують в об'єктивній дійсності та репрезентовані конкретними подіями чи діями); юридичний (зазначені життєві обставини набувають правового значення, вирішуючи конкретну соціальну си-

туацію, створюючи для учасників кримінально-правових відносин правові наслідки). Нормативна визначеність юридичних фактів передбачає їхнє встановлення у змісті норм права, отже значення набувають лише такі життєві обставини, які включаються у зміст норми права як елемент механізму правового регулювання. Саме завдяки цій ознаці такі конкретні життєві обставини здатні впливати на вирішення конкретної соціальної ситуації та тягнути для учасників кримінально-правових суспільних відносин певні правові наслідки. Загалом розуміння поняття, змісту, сутності, ознак та інших характеристик юридичних фактів дозволяє створити відповідне уявлення про їхнє місце та роль у механізмі кримінально-правового регулювання, а отже оцінити їхній вплив на формування принципів кримінального права.

Література

1. Митрофанов І.І. Поняття та види юридичних фактів у кримінальному праві. 2014. С. 63–77. URL: http://files.visnikkau.org/200001092-e3707e46e5/Visnyk7_7.pdf
2. Беляев Н.А., Элькінд П.С. Исследование правоотношений в уголовно-правовой теории и практике. *Вестник Ленинградского университета*. 1968. № 17. С. 37–39.
3. Ковалев М.И. Советское уголовное право: курс лекций. Свердловск: СЮИ, 1971. Вып. 1. 146 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
5. Грачева Ю.В. Юридические предпосылки (условия) возникновения регулятивных уголовно-правовых отношений. *КиберЛенинка*: [сайт]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskie-predposylki-usloviya-vozniknoveniya-regulyativnyh-ugolovno-pravovyh-otnosheniy>
6. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів: монографія. Київ: Європ. ун-т, 2011. 95 с.
7. В.Б. *Юридические факты в советском праве*. Москва: Юрид. лит., 1984. 144 с.
8. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс). Одесса: Юрид. лит., 2004. 184 с.

9. Макух О.В. Поняття і значення юридичних фактів у динаміці фінансових правовідносин. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_18

10. Шапченко С.Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1. С. 240–243

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

References

1. Mytrofanov I.I. Poniattia ta vydu yurydychnykh faktiv u kryminalnomu pravi. 2014. S. 63–77. URL: http://files.visnikkau.org/200001092-e3707e46e5/Visnyk7_7.pdf

2. Beliaev N.A., Elkynd P.S. Issledovanie pravootnosheni v uholovno-pravovoi teorii i praktike. *Vestnyk Leninhradskoho universiteta*. 1968. № 17. S. 37–39.

3. Kovalev M.Y. Sovetskoe uholovnoe pravo: kurs lektsyi. Sverdlovsk: Siui, 1971. Vyp. 1. 146 s.

4. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs: pidruchnyk / za red. O.V. Zaichuka, N.M. Onishchenko. Kyiv: Yurinkom Inter, 2006. 688 s.

5. Hracheva Yu.V. Yuridicheskie predposylki (usloviia) vznikoveniia rehuliatyvnykh uholovno-pravovykh otnosheni. KiberLeninka:

[sait]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskie-predposylki-usloviya-voznikoveniya-regulyativnyh-ugolovno-pravovyh-otnosheni>

6. Zavalnyi A.M. Metodolohichni ta teoretychni osnovy piznannia yurydychnykh faktiv: monohrafiia. Kyiv: Yevrop. un-t, 2011. 95 s.

7. Isakov V.B. Yuridicheskie fakty v sovetskom prave. Moskva: Yurid. lit., 1984. 144 s.

8. Oborotov Yu.N. Teoryia hosudarstva i prava (prahmaticheskyi kurs). Odessa: Yurid. lit., 2004. 184 s.

9. Makukh O.V. Poniattia i znachennia yurydychnykh faktiv u dynamitsi finansovykh pravovidnosyn. *Teoriia i praktyka pravознавства*. 2015. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_18

10. Shapchenko S.D. Sklad zlochynu yak kryminalno-pravovyi fenomen: sutnist ta osnovni formy isnuvannia. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2009. № 1. S. 240–243.

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

THE ROLE OF LEGAL FACTS AS PREREQUISITES FOR THE ORIGIN, EXISTENCE AND TERMINATION OF CRIMINAL LEGAL RELATIONS

Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
E-mail: lenaoleynyk2011@ukr.net

Objective: to clarify the role of legal facts as a prerequisite for the emergence, existence and termination of criminal relations. **Research methods:** the research was conducted using general scientific methods, such as dialectical analysis and synthesis, abstraction, deduction and induction, and special methods, such as formal law, interpretation of law, comparative law method and others. The empirical basis was the legal acts of Ukraine, scientific works related to this issue. **Results:** the article clarifies what is the basis (legal fact) that gives rise to criminal law relations. It is determined that the very publication of the criminal law is the same legal fact that gives rise to such relations. It is established that the main features of legal facts are that legal facts: a) are different life circumstances and conditions; b) are defined in the rules of law, more precisely in their hypotheses; c) serve as an indispensable condition for the emergence, change or termination of legal relations; d) entail subjective rights and legal obligations of the parties to the legal relationship; e) are provided by state coercion. It is alleged that the criminal relationship arises in connection with a legal fact - the commission of a criminal offense. It is proved that the normative certainty of legal facts presupposes their establishment in the content of legal norms. Hence, only those life circumstances that are included in the content of the rule of law as an element of the mechanism of legal regulation become important. It is due to this feature that such specific life circumstances are able to influence the solution of a specific social situation and entail certain legal consequences for the participants of criminal-legal social relations. **Discussion:** study of the role of legal facts as a prerequisite for the emergence, existence and termination of criminal relations.

Keywords: legal fact; rule of law; criminal law relations; emergence, existence and termination of criminal legal relations; criminal offense; actual composition.